

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОНОПОЛІЙ, ЗАХИЩЕНИХ ЗАКОНОМ ВІД КОНКУРЕНЦІЇ

Статтю присвячено аналізу сутності та змісту категорії «монополія, захищена законом від конкуренції». Зазначене завдання вирішується крізь призму аналізу видів монополій, охоронюваних державою. Аналізуються правові основи регулювання державних, природних і тимчасових монополій на виключні права. Особлива увага приділяється удосконаленню правового механізму захисту тимчасових монополій на об'єкти права інтелектуальної власності.

Ключові слова: конкуренція, виключні права, монополія.



**Бобонич Євген
Федорович,**

*кандидат юридичних
наук, науковий спів-
робітник
НДС «Центр дослід-
жень проблем прав
людини»
юридичного
факультету
Київського націо-
нального універси-
тету імені Тараса
Шевченка*

Конкурентне (антимонопольне) право України є одним із регуляторів господарської діяльності, об'єктом якого є суспільні відносини в економічній сфері, пов'язані з питаннями конкуренції і монополії.

Антимонопольне право застосовує різноманітні методи правового регулювання, характерні для різних галузей права: цивільно-правовий метод дозволів (диспозитивний метод) і метод імперативних приписів, характерний для адміністративного права та інших публічноправових галузей права. Тому конкурентне (антимонопольне) право належить до комплексних галузей законодавства, що регулює ринкову, господарську діяльність [1, с. 13].

Антимонопольне (конкурентне) право має особливий предмет правового регулювання – регулює господарську і підприємницьку діяльність у частині конкуренції та монополії. Метою такого регулювання є забезпечення ефективності ринкової економіки і підприємництва на основі конкуренції за наявності державного контролю за монополіями, захисту публічних інтересів, зокрема інтересів споживачів продукції.

Правове регулювання конкуренції та монополії характеризується наявністю певних принципів, що виражають його засадничі ідеї, свідчать про основний зміст і характер правового регулювання в цій

галузі законодавства. Одним із таких принципів є збереження і зміцнення конкурентних основ ринку як основного регульовального механізму економіки.

Конкуренція є необхідною умовою ефективного функціонування ринкової економіки. Відповідно до Закону України від 11 січня 2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» [2] під економічною конкуренцією (конкуренцією) розуміється змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обігу товарів на ринку.

Конкурентні умови господарювання сприяють ефективному розподілу економічних ресурсів суспільства, розвитку підприємницької ініціативи, створюють можливість вільної підприємницької діяльності в рамках закону. Конкуренція також стимулює розширення асортименту і збільшення якості товарів виробниками [1, с. 35].

Конкуренція змушує підприємців до більш ефективних дій на ринку, примушує їх пропонувати споживачам більш широкий асортимент товарів і послуг за більш низькими цінами і кращою якістю. Саме це сприяє прогресу економіки: ефективність виробництва підвищується, створюються умови для концентрації ресурсів у найбільш результативних секторах економіки.

На думку багатьох науковців, для будь-якого суб'єкта господарювання є характерним прагнення до монополії, до витіснення конкурентів з ринку, до розширення сфери своєї господарської діяльності, до вчинення дій, що обмежують конкуренцію.

Таке обмеження конкуренції призводить до нераціонального розподілу суспільних ресурсів і негативно впливає на економічне благополуччя суспільства і господарську активність усіх учасників ринку.

Усі ці об'єктивні явища суспільного й економічного життя зумовлюють необхідність державного регулювання і контролю ринкових процесів, конкуренції та монополії.

У той же час законодавство передбачає винятки із загального принципу необхідності забезпечення конкуренції. Питання правового регулювання монополій, захищених законодавцем від конкуренції, було предметом наукових досліджень багатьох вчених, зокрема В. Щербини, О. Кохановської, Т. Удалова, К. Тотьєва, К. Писенка, І. Цинделані, Б. Бадмаєва та ін.

Відповідно до останніх наукових досліджень із загального принципу захисту державою конкуренції існують деякі винятки, зумовлені як певними публічно значущими завданнями, так і підтримкою державою вигідної суспільству приватної ініціативи, унаслідок чого держава захищає деякі сфери господарювання від конкуренції, устанавлюючи там режим монополії.

Пропонована публікація присвячена питанням аналізу сфер економіки України, захищених державою

від конкуренції та удосконалення механізму їх правового регулювання.

Першою сферою економіки, захищеною державою від конкуренції, є насамперед сфера державних монополій, створюваних у галузях економіки, в яких державі потрібно з метою забезпечення публічних інтересів охорони правопорядку, безпеки суспільства, охорони життя і здоров'я громадян наявність єдиного господарюючого суб'єкта, безпосередньо підконтрольного і регульованого державою. Це такі сфери господарювання, як обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, виробництво етилового спирту, військово-технічне співробітництво з іноземними державами та ін. Наявність конкурентних ринків у цих сферах економіки створювало б можливості для різного роду зловживань, загрожувало б стратегічним інтересам економічної, військової безпеки держави, інтересам охорони життя і здоров'я громадян та соціальної безпеки.

Особливістю державної монополії є те, що вона створюється в тих сферах, в яких з точки зору розвитку економіки цілком вигідно було б розвивати конкурентні ринки, проте необхідність забезпечення публічних інтересів вимагає монопольного контролю держави за певними сферами економічної діяльності.

Державні монополії вводяться в імперативному порядку відповідно до законодавства України, яким визначаються або товарні межі монопольного ринку, або суб'єкт монополії (монополіст), форми контролю та регулювання його діяльності, а також компетенція органу контролю.

В Україні немає базового законодавчого акта про державні монополії. Державна монополія в тій чи іншій сфері господарювання вводиться окремими законодавчими актами, що регламентують відповідну сферу економіки.

При цьому створення державних монополій буває двох видів: зі створенням конкретного держпідприємства, якому надано виключне право для здійснення певного виду господарської діяльності, і без такого створення.

Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 р. № 944 було створено Державну компанію «Укрспецекспорт», яка є уповноваженим державою посередником у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності у сфері експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення. Створення єдиної державної компанії для окремої сфери діяльності в такому випадку практично означає наявність державної монополії на відповідні види господарської діяльності.

У той же час саме по собі створення державної компанії ще не означає введення державної монополії. Для визначення наявності або відсутності фактичної державної монополізації тієї чи іншої господарської сфери чи галузі, де створена державна компанія, необхідне вивчення законодавства, згідно з яким створено компанію, і тих повноважень, якими вона наділяється.

Уведення в певній сфері господарювання державної монополії створює винятковий монопольний режим

реалізації такої господарської діяльності. Винятковий режим державної монополії виражається в тому, що «права на здійснення конкретних видів економічної діяльності належить лише обмеженому колу суб'єктів. При цьому суб'єктний склад державної монополії має два рівні. Перший рівень – держава в особі компетентних державних органів. Вона вводить режим державної монополії і контролює діяльність конкретних господарюючих суб'єктів. На другому рівні суб'єктного складу перебувають ті господарські суб'єкти, які безпосередньо здійснюють економічну діяльність у режимі державної монополії [3, с. 402].

У сферах, де вводяться державні монополії, утворення яких не пов'язано зі створенням та діяльністю державних компаній, суб'єктами державної монополії переважно є державні унітарні підприємства (ст.ст. 73–76 Господарського кодексу України) [4].

Таким чином, першим винятком із загального правила підтримки державою конкуренції та боротьби з монополіями є забезпечення публічних інтересів шляхом установаження державної монополії в певних стратегічних галузях виробництва і торгівлі.

Наступним виключенням із загального принципу підтримки державою конкуренції є природні монополії, які на відміну від державних утворюються на тих ринках, на яких конкуренція з об'єктивних причин (технологічні особливості виробництва, характер попиту та пропозиції) неможлива (наприклад, транспортування нафти і газу трубопроводами,

постачання теплової енергії, централізоване водопостачання). У цих сферах конкуренція призводить до збільшення ціни на послуги для споживача.

Відповідно до Закону України від 20 квітня 2000 р. № 1682-III «Про природні монополії» природна монополія – це «стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)» [5].

Отже, природна монополія – це сфера економіки, що ефективно функціонує за умови, якщо весь ринок охоплений лише одним господарським суб'єктом.

З економічної точки зору природна монополія існує, коли ефект масштабу настільки значний, що один суб'єкт може забезпечити весь ринок, маючи при цьому нижчі витрати на виробництво одиниці продукції, ніж їх би мало кілька суб'єктів-конкурентів [6, с. 38].

Суб'єкти природних монополій діють на ринках, що мають для держави та суспільства першочергове соціальне значення. Вони є тією інфраструктурою, яка забезпечує життєдіяльність держави. Для

забезпечення ефективної діяльності суб'єктів природних монополій відповідно до Закону України «Про природні монополії» держава передбачила спеціальний механізм правового регулювання. Державне регулювання спрямоване на захист інтересів споживачів товарів і послуг суб'єктів природних монополій, а також на підвищення економічного ефекту від їх діяльності. Воно відбувається на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів [6, с. 39].

Третім винятком з принципу підтримки державою конкуренції є тимчасові монополії на виключні права на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема ті, що охороняються патентним правом (винаходи, корисні моделі, промислові зразки), на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу та виробленої продукції, на комерційну таємницю тощо.

Надання державою захисту монополії на виключні права інтелектуальної власності стимулює наукову діяльність, ділову активність, надає володільцям таких прав певні переваги на деякий час, зокрема захищаючи їх права від незаконних посягань у формі недобросовісної конкуренції.

Монополія на об'єкти права інтелектуальної власності, що захищені законом від конкуренції, віднесена до тимчасової монополії на ринку. Ці питання врегульовані насамперед частиною четвертою Цивільного кодексу України, що містить спеціальні положення про охорону результатів інтелектуальної власності.

Взагалі поняття суб'єкта тимчасової монополії визначається виходячи зі змісту поняття конкретного виду тимчасової монополії. До тимчасових монополій належать фактична або ринкова монополія, а також монополії на володіння певними об'єктами права інтелектуальної власності, захищеними законом. Суб'єктами тимчасових монополій можуть бути, поперше, господарські суб'єкти, які володіють фактичним монопольним становищем на ринку, що існує у тій чи іншій галузі економіки в силу особливої ринкової кон'юнктури – економічної обстановки тимчасового характеру, до появи нових господарюючих суб'єктів – конкурентів на цьому ринку, після появи яких монополія відповідного господарського суб'єкта на відповідному ринку зникає. По-друге, суб'єктами тимчасової монополії можуть бути господарські суб'єкти, що володіють відомостями, що становлять комерційну таємницю, або будь-якими винятковими правами, захищеними законом. Однак лише остання група тимчасових монополій отримує правовий захист держави від конкуренції.

Проте на сьогодні на формальному рівні правовий захист тимчасових монополій на володіння певними об'єктами права інтелектуальної власності, захищених законом, є недосконалим. Зокрема Закон України «Про захист економічної конкуренції» такий захист формально надає лише при кваліфікації антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання і не надає при кваліфікації інших видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Так, у статті 9 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачено, що положення статті 6 Закону про заборону антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання «не застосовуються до угод про передачу прав інтелектуальної власності або про використання об'єкта права інтелектуальної власності в тій частині, в якій вони обмежують у здійсненні господарської діяльності сторону угоди, якій передається право, якщо ці обмеження не виходять за межі законних прав суб'єкта права інтелектуальної власності. Вважається, що не виходять за межі прав, зазначених у частині першій цієї статті, обмеження стосовно обсягу прав, які передаються, стосовно строку та території дії дозволу на використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також стосовно виду діяльності, сфери використання, мінімального обсягу виробництва.

У той же час таке застереження про захист монополії на об'єкти права інтелектуальної власності відсутнє у ст. 13 зазначеного Закону «Зловживання монополією (домінуючим) становищем на ринку». Тому, на наш погляд, ст. 13 цього Закону слід доповнити положеннями такого змісту: «вимоги цієї статті, передбачені у відношенні суб'єктів, що займають монополію (домінуюче) становище на ринках, не поширюються на дії із здійснення виключних прав на результати інтелектуальної діяльності і прирівняні до них засоби індивідуалізації юридичної особи, засоби індивідуалізації продукції, робіт або послуг».

Виникнення монополії в результаті володіння виключними правами та отримання на неї господарським суб'єктом правового захисту пов'язано з тим, що ці права мають абсолютний характер. Їх особливістю є те, що об'єкти інтелектуальної власності з метою належної юридичного захисту за загальним правилом підлягають спеціальній реєстрації та відрізняються тимчасовим і просторовим характером їх правової охорони.

Монополія на відомості, що становлять комерційну таємницю, може виникати в господарських суб'єктах відповідно до цивільного законодавства. Специфіка отримання монополію права на комерційну інформацію і його захист полягає в тому, що таке право виникає лише в разі, якщо господарський суб'єкт здійснить установлені законодавством заходи для захисту своєї комерційної інформації. Без ужиття заходів для переведення комерційної інформації в режим комерційної таємниці господарський суб'єкт не зможе претендувати на захист з боку держави у разі порушення своїх прав.

При цьому слід зауважити, що для захисту прав на інтелектуальну власність за допомогою механізмів конкурентного законодавства необхідна наявність конкурентних відносин між сумлінним праволодільцем і передбачуваним порушником виключних прав, необхідно, щоб незаконне посягання і використання чужих монополію прав у сфері інтелектуальної власності здійснювалося господарськими суб'єктами (групою осіб) з метою отримання переваг при здійсненні підприємницької діяльності

в порушення законодавства України або звичаїв ділового обігу і завдало чи могло завдати збитків іншим господарським суб'єктам – конкурентам – або завдати нині чи в майбутньому шкоди їх ділової репутації (ст. 1 Закону України від 7 червня 1996 р. № 236-96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції») [7].

Підсумовуючи зазначимо, що для певних публічно значущих цілей (природні і державні монополії), а також для підтримки вигідної суспільству приватної ініціативи (тимчасові монополії на виключні права) держава захищає деякі сфери господарювання від конкуренції, установлюючи там режим монополії.

Пропонуємо внести доповнення до ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» такого змісту: «вимоги цієї статті, передбачені стосовно суб'єктів, які займають монополію (домінуюче) становище на ринках, не поширюються на дії зі здійснення виключних прав на результати інтелектуальної діяльності і прирівняні до них засоби індивідуалізації юридичної особи, засоби індивідуалізації продукції, робіт або послуг».

Список використаних джерел:

1. Лисенко К. А. Правовое регулирование конкуренции и монополии в Российской Федерации : курс лекций / Лисенко К. А., Цинделиани И. А., Бадмаев Б. Г. ; под ред. С. В. Запольского. – М.: Российская академия правосудия; Статут, 2010. – 414 с.

2. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12. – Ст. 64.

3. Тотьев К. Ю. Конкурентное право: Правовое регулирование деятельности субъектов конкуренции и монополий : учеб. для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. / Тотьев К. Ю. – М., 2003.

4. Господарський кодекс України : від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 18, 19–20, 21–22.

5. Про природні монополії : Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1682-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 30. – Ст. 238.

6. Удалов Т. Г. Конкурентное право : навч. посіб. / Удалов Т. Г. – К.: Школа, 2004. – 496 с.

7. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 36. – Ст. 164.

Бобонич Е. Ф. Правовое регулирование монополий, защищенных законом от конкуренции.

Статья посвящена анализу сущности и содержания категории «монополия, защищенная законом от конкуренции». Отмеченное задание решается сквозь призму анализа видов монополий, охраняемых государством. Анализируются правовые основы регулирования государственных, естественных и временных монополий на исключительные права. Отдельное внимание уделяется усовершенствованию правового механизма защиты временных монополий на объекты права интеллектуальной собственности

Ключевые слова: конкуренция, исключительные права, монополия

Bobonich E. F. Legal regulation of the monopolies protected by the competition law.

The article is dedicated to the analysis of the essence and content of the category Monopoly, protected by the competition law. The indicated task has been viewed through the prism of the state protected monopoly type's analysis. The legal platform regulations of the governmental, natural and temporal monopolies on exclusive rights have been analyzed. Special attention has been given to the improvement of the legal mechanism of the temporal monopoly defense on the objects of the intellectual property.

Key words: competition, exclusive rights, monopoly.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014